

סימן יג

מתנה טמירתא

א. מחלוקת ראשונים בגדר מתנה טמירתא ובגדר סתמא

במסכת בבא בתרא (מ ע"ב) איתא:

אמר רב יהודה, האי מתנתא טמירא לא מגבינן בה. היכי דמי מתנה טמירתא, אמר רב יוסף דאמר להו לסהדי זילו אטמורו וכתבו ליה. ואיכא דאמרי אמר רב יוסף דלא אמר להו תיתבו בשוקא ובבריתא ותכתבו ליה. מאי בינייהו, איכא בינייהו סתמא. אמר רבא, והויא מודעא לחברתה. אמר רב פפא, הא דרבא לאו בפירוש איתמר, אלא מכללא איתמר. דההוא גברא דאזיל לקידושי איתתא, אמרה לי אי כתבת לי לכולהו נכסך – הוינא לך, ואי לא – לא הוינא לך. אזל כתביה לה לכולהו נכסי, אתא ימינא וכתבו ליה. אתו לקמיה דרבא, אמר להו לא מר קנה, ולא מר קנה. מאן דחזא סבר משום דהוי מודעא לחברתה. ולא היא, התם מוכחא מילתא דמחמת אונסא הוא דכתב לה, אבל הכא מר ניחא ליה דליקני, ומר לא ניחא ליה דליקני. איבעיא להו סתמא מאי, רבינא אמר לא חיישינן. והלכתא חיישינן.

ונחלקו הראשונים בביאור גדר מתנה טמירתא ובגדר סתמא. הרשב"ם (שם, ד"ה איכא בינייהו סתמא, וכן תוס', ד"ה איכא, פירשו מתנה טמירתא – שצוה שיכתבו בהסתר, וסתמא – שצוה לכתוב בסתם, שלא הזכיר בגלוי ובשוק, ולא אמר בסתר, דללישנא קמא דרב יוסף כשרה, וללישנא בתרא פסולה. ור"ח גורס בלישנא בתרא דרב יוסף דאמר להו לא תיתבו בשוקא ובבריתא. והקשה עליו הרשב"ם, דלגרסא זו מה ההבדל בין ל"ק לל"ב, דלשתי הלשונות המתנה חלה. ותוס' פירשו דמיירי שלא אמר להם להטמין עצמם, ולא אמר להם לפרסם הדבר. ועל פירוש רשב"ם הקשו דפשיטא דפליגי בסתמא, ומה שאלה הגמרא מאי בינייהו. ומחלוקתם צריכה ביאור.

ועיין בעל העיטור (אות מ – מתנה) שביאר גירסת ר"ח דל"ב מיירי שאמר להו בסתם כתובו, ולא אמר לא תיתבו בשוקי בריתא, דל"ק כשר ולל"ב פסול, אבל היכא דלא אמר להו כלל, בין לל"ק בין לל"ב הויא מתנה. ולא כמבואר ברמ"ה, ובמאירי, ברשב"א ובריטב"א, שפירשו דברי ר"ח דל"ק סוברת דמתנא טמירתא היא כשאמר להם זילו איטמרו, משמע שאם לא אמר להם כן, רק אמר סתמא – כשר, ולל"ב דנקט לא תיתבו בשוקי בריתא, היינו שצריך לומר להם תיבו בשוקי בריתא, ואם לא אמר להם כן הויא מתנה טמירתא, וש"מ דסתמא פסולה, היינו דכל סתמא אינה מתנה. ויש לבאר במאי פליגי לגירסת ר"ח.

ב. דיון בדברי הראשונים בסוגיה

בגמרא רצו להוכיח ממעשה דרבא שמתנא טמירתא הוי מודעא לחברתה, ודחו הראיה, דהתם מוכחא מילתא דמחמת אונסא הוא דכתב לה. וכתב שם הרשב"ם וז"ל: "שמעינן מהכא, דמתנא טמירתא לא הויא מודעא לחברתה אלא היכא דאיכא אונס בברייתא אונס דמוכח, אבל בלא אונס ניחא ליה דליקני". למדנו מדבריו דבמקום דאיכא אונס דוקא, אי יהיב במתנה טמירתא אמרינן דלא מר קנה ולא מר קנה. אבל אם לא נתן לבנו במתנה טמירתא – קנתה האשה, ואפילו יטען אנוס הייתי. וטעם הדבר מבואר ברשב"א משום דהאי אונסא לאו אונס גמור הוא, דאונסא דנפשיה הוא, שאם ירצה, לא יתן לה נכסיו, ולא ישאנה, ולכן אם לא כתב מתנה טמירתא, ודאי גמר ונתן בלב שלם, אבל אם כתב מתנה טמירתא, גילה דעתו שמה שנתן הוא מחמת אונס, וכ"כ במאירי. אבל דעת ר"ח, הובאה ברשב"ם שם, ובריטב"א, דבמעשה דרבא לא הוי מתנה לאשה גם בלא מתנה טמירתא, משום דמוכחא מילתא דאנוס הוא. וצריך ביאור היכא מוכחא מילתא דאנוס הוא בלא מתנה טמירתא, הא הוא אונסא דנפשיה, ושמא נתן המתנה ברצון גמור. אמנם מלשון הרשב"א אפשר לדייק, שהבין בדעת ר"ח שהמתנה טמירתא לא חשיבא מודעא היא רק גילוי דעת דאנוס הוא, אך אין זה מוכח בבירור. מדברי הריטב"א נראה, שפירש דעת ר"ח, דבלא המתנה טמירתא מוכח דמחמת אונס נתן המתנה לאשה שתנשא לו, והמתנה טמירתא לבן נתן להבריתו מעליו.

1 עיין בדברי הריטב"א שכתב בדעת החולקים על ר"ח, וז"ל: "ואחרים פי' דלעולם כל היכא דלא מוכחא מילתא דמתנה טמירתא חשוב כמודעא ותרויהו הוצרכו". וכתב עליו המגיה (במהדורת ירושלים, תשל"ו) "דכאן נראה דנשתבש קמעא". וכנראה כונתו למעתיק

עוד יש לדון במסקנת הגמרא שבמקום דאיכא אונס, מתנה טמירתא הוי מודעא לחברתה. ופשטות לשון הגמרא מוכח, דמיירי שקודם כתב לאשה ואח"כ מתנה טמירתא לבנו, אפילו בכה"ג בטילה המתנה הגלויה שנתן לאשה. או שמייירי שקודם כתב המתנה טמירתא, ואח"כ המתנה הגלויה. וכן מבואר ברמב"ם (הל' זכיה ומתנה, פ"ה הל' ג-ה) וביד רמ"ה כאן². ולכאורה טעמם פשוט, שהרי מודעא מבטלת המקח או המתנה או הגט דוקא אם נמסרה לפני הקנין, כדאייתא בכמה דוכתי³, כן גם בסוגיתנו מתנה טמירא הוי מודעה או גילוי דעתא דוקא אם נכתבה קודם המתנה הגלויה. אבל בדברי בעל העיטור מצאנו מפורש להיפך, שכתב וז"ל: "ומסתברא ל"ש טמירתא קדמה לחברתה, ול"ש טמירתא בתראה, וכן דעת רבנו גרשום בסוגיין". ואם כי ניתן אולי לומר בביאור דבריהם כמו שביאר ביד רמ"ה, שכתב המתנה טמירתא קודם שמסר השטר לאשה, דחשוב כאילו קדמה בכתיבה, לא נראה כן מדברי בעל העיטור, שכתב בפירוש שאין הבדל איזו מתנה כתב ראשונה. וכן מפורש דעת הרי"ף בתשובה⁴ שכתב וז"ל: "הלכך אין טמירתא מבטלת חברתה כלל, בין קדמה בין נתאחרה".

עיינ גם בר"י מגא"ש בחידושיו, הובאו דבריו גם בשיטמ"ק, שהביא שני פירושים לדברי רבא ולמסקנת הגמרא. בפירוש הראשון באר הגמרא שכתב ונתן לבנו מתנה טמירתא לפני שמסר השטר מתנה הגלויה לאשה, וזוה מתנה טמירתא הוי מודעה לחברתה, וזוה בתנאי ששני השטרות נכתבו על אותם נכסים ונחתמו ע"י אותם עדים, ואם חסר אחד התנאים אין המתנה טמירתא חשובה מודעה לחברתה, והמתנה הגלויה קיימת. פירוש שני ביאר בדברי הרי"ף שלא שנא כתב המתנה טמירתא מקודם, לא שנא כתב המתנה טמירתא

שהשתבש, אבל ביאור דבריו נראה פשוט, דביאר שבלא מתנה טמירתא לא חשוב אונס, והמתנה טמירתא חשובה מודעא רק במקום שברור שנתן אותה במתנה טמירתא שלא תחול, אבל במקרים שהמתנה חלה, גם אם נתן אותה בסתר, פשוט שאין היא חשובה מודעה, ופשוט.

2 באות קיא שם פירש הסוגיא כרשב"ם, שקודם נתן לבנו מתנה טמירתא, ואח"כ כתב לאשתו מתנה גלויה. ובאר שם, דאע"ג דמלשון הגמרא נראה שנתן קודם לאשה במתנה גלויה ואח"כ לבנו במתנה טמירתא, האי עובדה דגמרא מיירי שכתב המתנה טמירתא קודם מסירת השטר מתנה גלויה לאשה, כמאן דקדמה לה בכתיבה דמי, מידי דהוי היכא דמסר מודעה בין כתיבה למסירה, דהויא מודעא, ובטל המכר או המתנה.

3 עיינ רשב"ם ורא"ש בגמרא ב"ב (מ ע"א וע"ב), ובעוד מקומות בגמרא קידושין, ועוד.

4 מהדורת בלגוריי תרצ"ה, תשובה ה. ועיינ שם בדברי המגיה שהקשה, איך יכולה מתנה

אחרי המתנה הגלויה, בטילה המתנה הגלויה ע"י הטמירתא שחשובה מודעא. לפירוש זה אין צריך ששני השטרות יכתבו על אותם נכסים ויחתמו באותם עדים, בכל ענין בטילה המתנה הגלויה. הר"י מגא"ש הוסיף שהפירוש האחרון הוא הנכון. ופשיטא שבדבריו אי אפשר להעמיס פירוש היד רמ"ה, אם כן רואים בדעת רבנו גרשום, הרי"ף העיטור והר"י מגא"ש שמתנה טמירתא ש שנכתבה אחרי שנכתב ונמסר שטר מתנה גלויה, מבטלת המתנה טמירתא את המתנה הגלויה. וצריך לבאר היכן מצינו מודעא שמבטלת מתנה גם אם נמסרה לאחר מסירת שטר המתנה, והרי מתנה טמירתא חשובה מודעא, ומנין לנו ליפות כוחה יותר ממנה.

ג. מחלוקת הריטב"א ורבו

בחידושי הריטב"א דן במי שנאנס למכור חפץ לחברו, וכדי שהאנס לא יקנה, קדם ונתנו לאחר במתנה גלויה, אי קנה הראשון. שהרי בסוגיתנו מבואר שהבן לא קנה משום דהוי מתנה טמירתא, משמע שבלא טעם זה היה הבן קונה. או שנאמר שכיון שאנן סהדי שנתן המתנה רק כדי שלא יקנה האנס, לא קנה מקבל המתנה גם אם נתן בגלוי. והאריך להוכיח שאם לא כתב המתנה בסתר, ולא מסר עליה מודעא, המתנה קיימת, משום שלא לא יקנה מקבל המתנה יקנה האנס והביא ראיה שמקבל המתנה זכה מהגמרא ב"מ פרק איזהו נשך במעשה דפרדסיא דאקנייה לבנו קטן, וכתב שלא נתבאר אם המכר בטל משום שקנה הקטן המתנה, או שהמכר בטל משום שמתנת הקטן חשובה מודעא. והביא דעת רבו שהקטן לא קנה, דהיינו שמתנת הקטן חשובה מודעא אבל גם הקטן לא קנה, ונראה שהריטב"א חולק על זה, ונשאר בצ"ע. וביאור ספיקו של הריטב"א בגמרא דידן אם בנתן מתנה טמירתא ואח"כ מתנה גלויה, ששניהם לא קנו, השני לא קנה משום שקדם ונתן לאחר, והראשון לא קנה משום דהוי מתנה טמירתא, או שהשני לא קנה משום שהמתנה טמירתא חשובה מודעא, והראשון לא קנה משום שמתנה שכל עצמותה באה להיות מודעא על מתנה אחרת אינה קונה. ואם כן אפילו לא היתה טמירתא רק גלויה, לא קנה. ובאמת אותו ספק יש להסתפק לדברי הריטב"א לגבי השני, האם לא קנה משום שמסרו מודעא על מתנתו, ואם תבטל המודעה מאיזה טעם שהוא יקנה השני, או שכיון שהנותן קדם ונתן את החפץ לאחר, לא קנה השני בכל ענין.

טמירתא לבטל מתנה שכבר נמסר השטר, והיכן מצינו מודעא שמבטלת קנין לאחר שנעשה, וניסה להעמיד הגמרא בכמה אוקימתות, וכולן דוחק, כנראה למעיין בדבריו.

מדברי המפרשים שהביא בנמוקי יוסף בסוגיין, שדנו מדוע לא קדם הבן, הרי לבן כתב מתנה טמירתא כדי שלא תשמע אשתו, ורצונו שלא תזכה אשתו בנכסים, וא"כ התכוין להקנות לו, ותרצו, שכאן מוכח דעתו שלא רצה שיוזכו לא זה ולא זה, אבל מי שנתן מתנה טמירתא מחמת טענה, זכה המקבל אע"פ שהיא מסותרת, וכ"כ ר"י הנרבוני בשם הגאונים הובאו דבריהם בשיטמ"ק. מבואר, דחולקים על הריטב"א, ודעתם שרק במקום שדעת הנותן שלא יזכו לא זה ולא זה לא קנו שניהם, ובסתם זכה הראשון, ואפילו נתן לו במתנה טמירתא, ואע"פ שכל מה שנתן לראשון היה רק כדי שלא יזכה השני. ולדעת הריטב"א זכה הראשון רק אם נתן לו בגלוי. וגם מחלוקת זו צריכה ביאור.

ד. מחלוקת רמב"ם וראב"ד

כתב הרמב"ם (הל' זכיה, פ"ה ה"א) וז"ל:

הנותן מתנה, בין בריא ובין חולה, צריך שתהיה גלויה ומפורסמת, אמר לעדים כתבו בסתר ותנו לו, אינה כלום. שזה מערים כדי לאבד ממון אחרים שיחזור וימכור אחר שיתן.

נראה מדבריו, שטעם שמתנה טמירתא לא קנה, משום שחוששים שהנותן יחזור וימכור החפץ שנתנו בצנעא. ויאבד ממון אחרים. ולכאורה נראה מדבריו שאין חסרון בעצם המתנה שנעשית בסתר, רק הפקיעו המתנה מחשש שיחזור וימכרנה ויאבד ממון אחרים. והראב"ד השיג עליו שם וכתב וז"ל: "א"א פירוש הטובה שקיבל מזה". וה"ה פירש דברי ראב"ד, שלדעתו מתנה טמירתא לא קנה משום שאין הנותן מתנה בלב שלם, רק מפני שקיבל טובה מהמקבל, ובאמת אינו רוצה שהמתנה תחול, ושני הפירושים הובאו ביד רמ"ה, וכן במאירי כתב בשיטת הרמב"ם שאם ישנה סיבה לכתיבת המתנה בסתר – קנה המקבל.

ונראה שמחלוקת ר"י הנרבוני בשם הגאונים והריטב"א ורבו שהבאנו למעלה (אות ג) תלויה בשני הטעמים למתנה טמירתא. שאם נפרש מתנה טמירתא כשיטת הראב"ד, שאם נתן בצנעא מוכח שלא רצה להקנות, אם כן גם אם יש סיבה, אם הדגיש שרצונו שיכתבו השטר בסתר, חוששים שמא לא גמר ומקני. וזו דעת הריטב"א. רק במקום שנתן בסתר משום שרוצים לאונסו למכור, ורצה להפקיע המכר, ואם לא תחול המתנה יחול המכר, בזה נלחקו הריטב"א ורבו האם המכר בטל, משום שקנה המקבל מתנה אע"פ שהיא

טמירתא, שבזה אנו אומרים שגמר ומקני, משום שרצונו שלא יקנה האנס שאנסו למכור, או שגם בזה נאמר שכיון שהמתנה היתה טמירתא, לא קנה המקבל. ואה"נ, גם הקונה באונס לא קנה, שהמתנה הפקיעה המכר, ובוה נשאר הריטב"א בצ"ע. אמנם דעת המפרשים שהביא בנמוקי יוסף, ודעת ר"י הנרבוני בשם הגאונים, שבזה קנה המקבל מתנה, ובכל מקום שנתן מתנה טמירתא מחמת טענה זכה המקבל, דהם ס"ל בטעם מתנה טמירתא כרמב"ם, וממילא, במקום שברור שלא רצה להערים ולאבד ממון אחרים, כגון כשכתב מתנה טמירתא מחמת טענה, או כדי שלא יקנה מי שרוצה לאנוס אותו למכור – בכל אלה קנה המקבל.

גם לשון הגמרא "האי מתנה טמירתא לא מנבינן בה", ומסקנת הגמרא גבי סתמא מאי, והלכתא חיישינן, נפרש בשתי צורות לפי הטעמים שבארנו. או שהמתנה בספק, ואם נברר שלא היתה דעת הנותן להערים ולאבד ממון אחרים, המתנה קיימת, וכן גבי סתמא חיישינן ולא קרעינן לשטרא, ואם נברר דעתו תתקיים המתנה, או שנאמר לא מגבינן בה כלל וקרעינן לשטרא, ונחלקו הראשונים בדבר⁵.

ה. פירוש הסוגיה וגירסאותיה

ויתכן שיש לתלות מחלוקת זו בגירסא בלישנא בתרא דרב יוסף. אם נגרוס דלא אמר תיתבו בשוקי ברייתא ותכתבו ליה, שלגירסא זו בכל מקום שלא אמר בפירוש שיכתבו השטר בפרהסיה, הוא מתנה טמירתא, צריך לבאר טעם מתנה טמירתא דחיישינן שרוצה להערים ולהבריח נכסיו מאחר, או לעשותה מודעא לחברתה, וכמש"כ רשב"ם, ולכן צריך לומר לעדים שיכתבו בגלוי, ואם לא אמר כך, לא קנה. דכל שלא אמר בפירוש שיכתבו השטר בגלוי, חיישינן שכונתו להבריח נכסיו לעשות קנוניה.

ולשיטה זו באמת אין נ"מ בין אמר הטמינו עצמכם וכתבו המתנה, או שאמר שלא יכתבו בגלוי, ובשניהם השטר פסול ולא קנה, וממילא לגירסא זו אין נ"מ בין שתי הלשונות. ולכן לא קבל הרשב"ם את גרסת ר"ח, שהרי לגרסתו אין נ"מ בין שתי הלשונות, דלשתיהן לא קנה, שהרי חוששים שמא מתכוין להערים ולהבריח נכסיו מאחרים, ובסתמא לשתיהן הלשונות יהיה אותו דין. אבל

5 עיין ריטב"א ונמוקי יוסף בשם ר"ח והרי"ף, ובמאירי בשם קצת מפרשים ובשם חשובי הגאונים ובעל העיטור ויד רמ"ה.

ר"ח הגורס בנוסחא העתיקה (כלשון בעל העיטור) בל"ב דרב יוסף ואמר להו לא תיתבו בשוקי ברייתא, צריך לפרש טעם פסול מתנה טמירתא משום שכשנותן בסתר חיישינן שלא גמר לבליבו להקנות, ושתי הלשונות חלוקות מתי אנו אומרים שלא גמר בלבו להקנות, האם זה דוקא אם אמר לעדים להסתדר ולכתוב השטר, או גם אם אמר שלא יכתבו בגלוי אומרים שלא גמר בלבו להקנות, וזהו מה שאמרה הגמרא סתמא פסולה כלישנא בתרא, או שרק אם אמר הטמינו עצמכם וכתבו אזו הוי מתנה טמירתא, ואם לא אמר כן קנה, ולא יקשה קושית רשב"ם. ולגרסא זו באמת אם נתן סתם ולא הזכיר דבר, כשרה לשתי הלשונות, וכן מפורש בעיטור לגירסת ר"ח. ומה שהקשו בתוס' על פירוש הרשב"ם וגרסתו, מה שאלה הגמרא מאי בינייהו, הא פשיטא דאיכא בינייהו סתמא, כבר תירץ הרמב"ן בחידושיו שהלשון מאי בינייהו לאו דוקא, אלא שהגמרא לא רצתה לפרש דפליגי בסתמא, ובסמוך באמת חלקו אמוראים מה הדין בסתמא, ועיין בדבריו.

אמנם הרשב"א והריטב"א פירשו דברי הר"ח דלא כבעל העיטור, ומסתבר שלדעתם טעם פסול מתנה טמירתא משום חשש הערמה וקנוניה כרשב"ם, אלא שהיה להם קשה על גירסת רשב"ם, הא פשיטא דאיכא בינייהו סתמא, ומה שאלה הגמרא מאי בינייהו, ולא ניחא להו לתרץ כתירוץ הרמב"ן, ולכן גרסו כגירסת ר"ח, אלא שפירושה לפי סברתם בפסול מתנה טמירתא, דל"ק דרב יוסף סוברת שדוקא אם אמר בפירוש זילו איטמירו פסולה, אבל בסתמא שלא אמר להם בפירוש זילו איטמרו כשרה, ול"ב סוברת שאם אמר לא תיתבו בשוקי ברייתא פסול אע"פ שלא אמר זילו איטמרו. ואם כן למדנו מכך שצריך לומר בכל מתנה תיבו בשוקי ברייתא, וזה נתן סתם ולא אמר כן פסולה המתנה, ואתי שפיר שהגמרא שאלה מאי בינייהו.

גם מסקנת הסוגיא במחלוקת רבינא ורב אשי בדין סתמא תתפרש בע"כ, לפי פי' ר"ח בגירסת בעל העיטור, אי חיישינן לל"ב דרב יוסף דאם אמר להו לא תכתבו בשוקי ברייתא היינו נתן בסתם פסולה, אע"פ שלא אמר זילו איטמרו, ופסקה הגמרא דחיישינן ללישנא בתרא. אבל כשנתן בסתם ולא אמר דבר, פשיטא דקנה, ואין זה בכלל מתנה טמירתא כלל. אבל לפירוש הרשב"א והריטב"א בגירסת ר"ח, בעית הגמרא סתמא מאי קאי כפשוטה. אם אמר להם בסתם כתובו, ולא הזכיר בסתר אף לא בגלוי, האם חיישינן למתנה טמירתא כל"ב דרב יוסף או לא חיישינן, ופסקה הגמרא והלכתא חיישינן, וכן מבואר בדברי הרשב"א והריטב"א.

וכן נ"מ למש"כ תוד"ה איכא דאמרי שמה שנהגו לכתוב שטרות מתנה זו כתובה בשוקא וכו' אינו אלא לשופרה דשטרא. דהיינו, שהמתנה חלה גם אם לא כתב לשון זו אלא כתב שטר מתנה סתם, וכדעת בעל העיטור שכל ענין כתיבה זו היא לשופרא דשטרא, וגם אם לא כתב לשון זו קנה, ואין בו משום מתנה טמירתא, וכין שבלאו הכי קנה, יכולים העדים להוסיף לשון זו בשטר בלי לשאול את פי הנותן. וכ"כ בנימוקי יוסף לשיטת ר"ח. אבל דעת רבנו יונה שאם אמר כתבו כל לשון יפוי השטר דעתו שיכתבו כראוי, ומ"מ צריך לשאול את פיו, והיינו בהבנה השניה בסוגיא זו.

ו. מחלוקת רשב"ם ור"ח

כבר הבאנו דברי הרשב"ם, המפרש דמתנה הוי מודעה לחברתה דוקא כי הא דאיכא אונס דמוכח בבתרייתא, אבל אם אין אונסא דמוכח - קנה, משום דודאי ניתח ליה דליקני. מדוייק מדבריו שאפילו היכא דאיכא אונסא דמוכח, דוקא אם נתן גם מתנה טמירתא דהוי כמודעא לא קנה, אבל בלא מתנה טמירתא או מודעא, אע"ג דאיכא אונסא דמוכח - מתנתו מתנה. ודעת ר"ח דהיכא דאיכא אונסא דמוכח אין מתנתו מתנה, גם בלא מתנה טמירתא או מודעא, ודי באונס שלא יקנה.

ובביאור מחלוקתם כתב הראנ"ח בתשובה סג (צ"יין לה הש"ך), שהמחלוקת תלויה בשאלה אם אונס הבא לאדם מחמת עצמו קרוי אונס. פירוש, סתם אונס הוא שאחרים אונסים אדם למכור, לתת, לגרש וכו' ובוה פשיטא דהוי אונס. אבל אם אין אחרים אונסים אותו, אלא שהוא אונס מחמת עצמו, דהיינו שהוא מאוד מאוד חפץ בדבר, ואינו יכול להשיג אותו חפץ שרוצה בו אלא אם ימכור, יתן או יגרש, ומחמת רצונו להשיג את הדבר נתן את המתנה, בזה פליגי הראשונים אם נתן מחמת אונס כזה דהוי מחמת עצמו - אי חשוב מתנה באונס. בנדון דעובדא דרבא שרצה לשאת את האשה, ומחמת רצונו זה כתב לה כל נכסיו, ס"ל לרשב"ם דלא חשוב מתנה באונס, ולכן אי כתב מתנה טמירתא, דהוי מודעא שזה שכתב לה נכסיו היה שלא ברצונו, בטלה מתנתו, ואי לא כתב מתנה טמירתא - מתנתו מתנה. ודעת ר"ח שאונס מחמת עצמו חשוב אונס, ולכן לא קנתה האשה הנכסים אפילו לא כתב מתנה טמירתא, ודעת רוב הראשונים כרשב"ם. ובר"י מגא"ש מובאות שתי הדיעות באופן זה. וכן פירש המחלוקת בדברי הר"י מגא"ש בשו"ת בצלאל אשכנזי סי' טו (שאגב דן באותו נושא, וכנראה באותו מקרה שדן הראנ"ח בסי' סג), ונידון בדבריו.

ז. דיון בשלוש שיטות בר"י מגא"ש

הר"י מגא"ש באר הא דמתנה טמירתא הוי מודעא לחברתה בשלושה אופנים. פירוש ראשון שמדובר שכתב המתנה וטמירתא יום קודם שכתב המתנה הגלויה, או אפילו אחרי שכתב המתנה הגלויה, אבל קודם שמסר שטר המתנה הגלויה, בזה המתנה טמירתא הוי מודעא לחברתה. ודוקא שנכתבה באותם נכסים ובאותם עדים שהיו במתנה הגלויה, שאם כתב המתנה טמירתא בנכסים אחרים או בעדים אחרים, ועידי המתנה הגלויה כתבו שטן מתנה ומסרו למקבל – קנה, ואין המתנה טמירתא מודעא לבטל המתנה הגלויה. ובאר הר"י מגא"ש שהמתנה טמירתא הוי מודעא לחברתה משום דהויא כמאן דאמר לעדים שלא יכתבו המתנה הגלויה. פירוש שני, שמתנה טמירתא הויא מודעא לחברתה, בין כתב המתנה טמירתא קודם המתנה הגלויה, בין כתב המתנה טמירתא אחרי המתנה הגלויה, כיון שכתב מתנה טמירתא הוי ליה כמאן דמסר מודעא שלא נתן המתנה הגלויה ברצונו. ובאר הר"י מגא"ש לפירוש זה, שמתנה טמירתא הוי מודעא שאת שתי המתנות לא נתן ברצונו. וכיון שזהו פירוש המודעא שבמתנה טמירתא, אין הבדל בין כתב המתנה טמירתא באותם נכסים ובאותם עדים. בין כתב בנכסים אחרים ובעדים אחרים, והר"י מגא"ש הסכים לפירוש זה. והוסיף עוד, שכל זה הוא דוקא באונסא דאתי מחמת נפשיה, כהאי עובדא דאייתי בגמרא בההוא גברא דבעי לאינסובי וכו', ואם לא כתב מתנה טמירתא הייתי אומר שכיון שלא רצתה להנשא לו עד שיכתוב כל נכסיו, אגב אונסיה גמר ומקני לה המתנה, אבל אם אנסוהו אחרים לתת מתנה, אפילו לא כתב מתנה טמירתא – אינה מתנה, דהא היכא דידעינן באונסיה אין מתנתו מתנה ואפילו לא מסר מודעא. פירוש שלישי שכתב הר"י מגא"ש דבעובדא דרבא לא קנה לא זה ולא זה, לא משום דמתנה טמירתא הוי מודעה לחברתה, דלעולם מתנה טמירתא לא הוי מודעא לחברתה, ובמקום שאם לא מסר מודעא קנה, והלך הנותן וכתב מתנה טמירתא במקום למסור מודעא – קנה המקבל. אבל בעובדא דרבא לא קנה, משום דמוכחה מילתא דמחמת אונס הוא כתב לה. מכאן למדנו שהנותן מתנה מחמת אונס דאתי ליה מחמת נפשיה, אע"פ שאילו רצה יכול היה שלא לתת המתנה ולדחות האונס מעליו, כמו בכל אונסא דאתי לאדם מחמת נפשיה, אפילו הכי אינה מתנה ואינו צריך למסור מודעא עליה. ולגבי שיטה זו נשאר בצ"ע.

והנה בשו"ת בצלאל אשכנזי (סי' טו), דן בדין גט שניתן באונס שאנסו הבעל לתת ממון, ואם יתן גט יפטר מלתת ממון זה, אי הוי גט מעושה. וכתב שם

בשם הר"י מגא"ש במי שאנסוהו וזבין, שאם מסר מודעא בטל המכר, זה דוקא אם אנסוהו למכור. אבל אם אנסוהו לתת ממון, ומכר הקרקע כדי שיהיה לו ממון לפרוע לאנס, כיון שאין האונס בגוף המכר, אלא שהוא מוכר שיהיה לו ממון שהוא אנוס בו, הרי זה אונסא דנפשיה ולא הוי אונס, ולכן אפילו מסר מודעא שלכן מכר הקרקע – המכר קיים. ורצה הרב בצלאל אשכנזי ללמוד מזה לגט, שאם אנסו הבעל לתת ממון, והסכים לתת גט לאשתו ויפטר מלתת הממון, כיון שאין האונס בגופו של גט, הרי זה אונס מחמת נפשיה, שאם ירצה יתן הממון ולא יגרש, ולכן אין זה גט מעושה. עוד הביא דברי הר"י מגא"ש בסוגיתנו, בפירוש השני והשלישי, שביאר שדין של אנוס מחמת נפשו אי הוי אונס תלוי בפירושי הסוגיא, והמפרשים שאונס מחמת נפשו הוי אונס, ה"ה בגט אם נתן גט כדי להפטר מממון שאנסוהו – הוי אנוס והגט בטל. ורצה שם לחלק בין השנים, באנסוהו לתת ממון ומכר הקרקע – אין מכירת הקרקע תלויה באונס הממון. שאת הקרקע הוא מוכר מעצמו מרצונו כדי שיהיה לו ממון לתת לאנס, בזה כתב הר"י מגא"ש שאין מכירת הקרקע חשובה אונס. אבל בנדוק הגט שאנסוהו לתת ממון כדי שיסכים לגרש, והממון הוא צורת האונס שיגרש, שאם יתן גט יפטר מהממון, בזה פשיטא דהוי גט מעושה. לפי חילוק זה, בנדון דעובדה דרבא גבי מתנה טמירתא, פשיטא דהוי אונס ממש, שהרי האשה אמרה שרק אם יכתוב לה את כל נכסיו תסכים להנשא לו. אלא שאולי שם אין זה חשוב אונס, משום שהכל תלוי בו, שאם ירצה לא יכתוב לה את כל נכסיו ולא ישאנה. אבל אם נאמר שאונסא דנפשיה כגון שאנסו אדם לתת נכסיו כדי שיוכל לשאת אשה שחפץ לשאתה, הוי אונס – פשיטא דהוי מתנה באונס, ואינה מתנה.

לפי האמור יובנו שלושת הפירושים בר"י מגא"ש. שני הפירושים הראשונים סוברים שאונס מחמת נפשיה אינו אונס. ובעובדה דרבא, אע"פ שנתן נכסיו לאשה באונס כדי שתנשא לו, לא הוי אונס, משום שנתן את נכסיו מעצמו ומרצונו, אם לא ירצה לא יתן נכסיו ולא ישאנה, והכל תלוי בו. והפירוש הראשון סובר שאע"פ שאונסא דנפשיה אינו אונס, אם כתב מתנה טמירתא לפני המתנה הגלויה, כונת המתנה טמירתא לומר לעדים, ששטר המתנה הגלויה שהם חותמים ומוסרים אינו תקף ולא יקנה, ואינו צריך למסור מודעא ולומר להם הדבר בפירוש. והמתנה טמירתא עצמה אינה קונה, משום שגילה דעתו שהמתנה טמירתא שכתב היא רק כדי שהמתנה הגלויה לא תקנה, ולא כדי שהמתנה טמירתא תקנה. ולפי זה, טעם מתנה טמירתא שאינה קונה הוא

כרמב"ם, שמתנה טמירתא לא קונה משום דחיישינן לקנוניה, וכאן הרי ברור שכתב את המתנה טמירתא שלא תקנה המתנה הגלויה, וברור שהמתנה טמירתא עצמה לא תקנה. ומובן, לפי זה, מדוע צריך שתהיה המתנה טמירתא באותם נכסים ובאותם עדים. שהרי אין המתנה טמירתא באה לגלות דעתו שאינו נותן המתנה מרצונו, רק היא באה לומר לעדים ששטר המתנה הגלויה שהם חותמים לא יקנה. גילוי דעת זה הוא דווקא אם אמר לאותם עדים לכתוב מתנה טמירתא וגלויה על אותם נכסים עצמם. אבל אם אמר להם לכתוב שטר מתנה טמירתא על נכסים אחרים, או שאמר לעדים אחרים לכתוב מתנה טמירתא, אין כאן שום גילוי דעת, ולכן קנה.

גם הפרוש השני שהביא הר"י מגא"ש סובר שאונסא דנפשיה אינו אונס, אלא שפירוש זה סובר שטעם מתנה טמירתא שאינה קונה הוא משום שמתנה שנתנה בסתר מורה שאין נותן נותן אותה ברצונו. ובעובדא דרבא חידשה הגמרא שאם נתן מתנה טמירתא וגם מתנה גלויה כשם שהמתנה טמירתא היא גילוי דעת הנותן שלא נתן המתנה מרצונו, כך היא גם גילוי דעת שהמתנה הגלויה שנתנה בסמוך לה, גם היא לא לרצונו. וכמש"כ בר"י מגא"ש ששתי המתנות אינן לרצונו, היינו שאם גילה דעתו שלא נתן המתנות מרצונו, גילוי דעת זה מבטל את המתנות, ואם כאן יש כאן גילוי דעת על שתי המתנות, הרי אפילו מסרו העדים שטר המתנה הגלויה, הרי גילה דעתו שנתן אותה לא ברצונו והוי כמתנה שנתנה באונס שהתגלה לנו רק אחרי שנתן המתנה, שהיא בטילה. ולכן באר הר"י מגא"ש לשיטה זו ששתי המתנות בטילות, לא שנא כתב המתנה טמירתא באותם עדים ובאותם נכסים, לא שנא בעדים אחרים ובנכסים אחרים, שהרי עצם המתנה טמירתא מהוה גילוי דעת גם על המתנה הגלויה שנתנה לאונסו, ואם כן אפילו כתב המתנה טמירתא אחרי שמסר המתנה ראשונה בגלוי, אפילו בזה מהוה המתנה טמירתא גילוי דעת שהמתנה הראשונה שניתנה היתה לאנסו, וגילוי דעת זה מבטל המתנה. הפירוש השלישי סובר שאונס מחמת נפשו הוי אונס גמור. ולכן בעובדה דרבא גם בלא המתנה טמירתא לא קנתה האשה, והבן לא קנה משום דהוי מתנה בסתר שאינה קונה מאיזה טעם שיהיה, ונתבארו דברי הראשונים בסוגיא.

ה. הסבר למחלוקת הריטב"א ורבו

לפי האמור נבין ספיקו של הריטב"א ומחלוקתו עם רבו שהבאנו לעיל (אות ג), במי שמכר חפץ לאונסו, דקיי"ל תליוהו וזבין זביני, ולפני שמכר לאנס

נתן החפץ לאחר במתנה גלויה, כדי להפסיד לאנס, אם קנה הראשון. אם נאמר שדוקא מתנה טמירתא אינה קונה, אבל זה שנתן בגלוי קנה, או שבכל מקום שרואים שנותן כדי להפסיד לאחר, לא קנה הראשון, ואפילו נתן לו בגלוי. ובזה הסתפק הריטב"א במתנה גלויה שנתנה להפסיד לאחר או לעשות קנוניא, האם קונה, או שבזה אפילו היתה המתנה גלויה לא קנה. לריטב"א מסתבר שאם היתה המתנה גלויה קנה, משום שאם לא יקנה הראשון יקנה השני שהוא אנס. ובעובדה דפרדיסא דאקנייה לבנו קטן כדי שלא יקנה האחר, חלק הריטב"א עם רבו, לריטב"א אם היתה המתנה גלויה – קנה הקטן, ואפילו ברור לנו שהקנה לבנו קטן כדי שלא יקנו האחרים, ולרבו של הריטב"א גם אם היתה המתנה הגלויה, אם גראה שבאה רק כדי שלא יקנה האחר, היא כעין מודעא, ולא קנו זה וזה, ועיין.